

VII

Andreja

Ik geef je nu wel deze takken, maar ik had ze je willen geven zoals ik ze vond toen het lage oktoberlicht dwars door ze heen scheen en ze bloedrood maakte, bloedrood temidden van een wit landschap, wit, niet van de sneeuw, niet van de rijp, niet van de mist, wit van de zon waarin het bladbinnenste rood schitterde en de stam had ik je willen geven; het hele bos er omheen. Het licht had alle ruimte nu zoveel bladeren gevallen waren, dwars door de gerafelde kronen bescheen het de bomen, verdwaasd stonden hun stammen na een zomerlang schaduw.

De boterhammen zijn op. Ze zitten tegen de kar met appels en tussen hen strekt zich het denkbeeldige graf van Andreja's moeder uit. Andreja strijkt de broodzak glad en legt deze op het gras.

'Kijken: dit is doek, zetten op voeten, niet op hoofd kan niet, daar hoofd, jij snappen?' - hij maakt met zijn hand een scheve lijn vanaf zijn ogen richting grond en buigt zich dan weer over de broodzak. 'Hier zetten brood en hier chocola,' - Marga volgt zijn gekromde duim en wijsvinger waartussen behoudzame strookjes ontstaan op het papier - 'en dan peren en kopje koffie,'

'Koffie?' vraagt Marga.

'Ja, koffie, thuis maken en meenemen en hier zetten slivovitsj.' Met twee vingertoppen geeft hij de lijnen aan waarbinnen het glas moet komen en nu staat de broodzak vol. 'Altijd zo doen wanneer op vakantie, ook bij graf pappa en wanneer weggaan zeggen tegen mensen die naast kerkhof wonen: "Jij pakken," ja, moet, anders honden komen, jij snappen nou?'

Kans op vorst bij de grond, waarschuwde de nieuwslezer. Prompt tollen deze morgen de eerste populierbladeren omlaag als Marga naar het werk fietst. Om beurten stopt ze haar handen in de jaszak.

'Mercedesmaffioso,' schreeuwt ze tegen een auto die haar met een rotvaart op deze kaarsrechte weg passeert, maffia, maffiosa, maffioso? Trouwens zo'n mercedes is allang achterhaald, een plattelander die echt iets voor wil stellen rijdt tegenwoordig in een landrover, zo'n glimmende met ingelederde reserveband tegen de achterkant. De regenjas is niet echt warm, Marga trekt de mouwen van haar vest over de handen, zo, beter. In de uitgekrabde sloot ziet ze de tanden staan van de grijper, nee, geen bodempje water meer in de sloot, alles is opgeslorpt door akkers vol manshoge maïs.

Waar eiken in de berm staan krijgt de weg bochten en nadert ze het dorp, met mouw en al heeft Marga haar hand nu in de jaszak.

Na een kwartier werken zijn haar vingers gelig wit, Marga stopt ze onder de oksels.

'Kom hier,' zegt Andreja, die aan de andere kant van het pad plukt.

'Nee, hoeft niet,' het gaat vanzelf over, koud kouder koudst en dan wint de beweging het, al plukken de handen ijsskoude appels.

'Geef hier,' zegt Andreja. Marga steekt hem een hand toe; vermijdt het naar zijn gezicht te kijken, misschien is het overmoed dat hij dit doet; het is de tweede dag dat ze samen werken. Korte brede handen heeft hij en de binnenkant is zacht als de plooien in zijn gezicht.

'Bedankt,' zegt ze als er roze slierten onder de huid verschijnen.

'Nee, wacht, andere hand,' en Andreja pakt die gewoon, 'mijn vrouw ook altijd koude handen en voeten en in bed armen om mij slaan en voeten tussen mijn benen zetten en zeggen: "Oew, veel warm, waarom jij altijd lekker warm?"'

'Misschien hebben jullie een snellere bloedsomloop?' zegt Marga.

'Nee, jij weten wat ik denken? Vrouwen elke maand bloeden, daarom.'

'O,' Marga pakt haar plukzak en hangt deze aan de volgende boom. Elstar, star van Elst, deze blos krijgen ze pas als het een paar keer gevoren heeft zegt de baas. Je plukt ze door ze even omhoog te bewegen, vanzelf laten de rijpe dan los, je stopt ze in de plukzak en als deze vol is leg je de zak languit op de appels in de kist, maakt het koord aan de onderkant open en laat de appels voorzichtig op de an-

deren neerkomen.

2

In september blijft het lang vochtig. Zoals elke dag is Marga begonnen in regenpak en rubber laarzen, verder heeft ze een sweater aan, een T-shirt met lange en één met korte mouwen. In de fietstas zitten haar sandalen en de korte broek, maar voorlopig plukt ze in deze krakende uitrusting; de bomen zijn nog steeds nat van de dauw, hoewel de zon er allang is, half tien ziet Marga op haar horloge. 'Hé Andreja, hoe laat was je hier vanmorgen?'

'Iets na half acht, ik mooiste plukzakken voor ons uitgezocht en kisten klaargezet, vijf uur wakker en kunnen niet meer slapen, verrekte waardeloos.'

Mooie plukzakken, inderdaad, geen uitgescheurd rubber, geen knopen in het touw, geen asymmetrisch verbogen hengsel. 'Waarom was je zo vroeg wakker?'

'Naar radio geluisterd gisteravond.'

'Joegoslavische zender?'

'Ja, tien uur, zeggen vijftig kilometer oorlog, jij snappen Marga, van hier naar Nijmegen, mensen dood, huizen kapot, veel mensen als ik: twintig jaar hier werken en niet naar café, geld sparen en in vakantie huis nieuw maken en nu alles kapot schieten, hartstikke waardeloos, mmmwwwaa, veel mooi,' Andreja geeft de appel een kusje en stopt hem in een aparte zak. Het komt door de brede kaak dat zijn gezicht een driehoek lijkt en door de plooien die vanaf zijn mondhoeken naar opzij lopen. Z'n ogen liggen diep, Marga ziet een smalle lijn waaruit het glinstert.

3

Marga sjouwt de plukzakken naar de kist. Bijna volle kist met duizend kilo appels, hun tweede vandaag. Andreja komt zijn plukzak leegmaken en pakt dan de reservezak waarin hij extra mooie appels opspaart, spreidt deze voorzichtig uit over de kist.

'Nergens voor nodig man, ze kieperen deze kist toch weer leeg op de sorteerband.'

'Geeft niks,' zegt Andreja.

In ons land zou alleen een vrouw zoiets doen, denkt Marga en ze laat de duizend kilo appels langzaam zakken. Ze trekt de lorrie achter zich aan om een lege kist te halen.

'Oew, jij sterke vrouw,' zegt Andreja. Gisteren wilde hij niet dat zij dit omwisselen deed.

'Veel sterk, moeska karaboeska,' hoort ze hem zeggen.

'Moeska laboeska?'

Nee, fout, Andreja lacht. 'Misko karabisko.'

'Misko karabisko?'

'Prima, prima.'

4

Om twaalf uur eten ze. Ze mogen naar de schuur, waar ze op kistjes kunnen zitten en waar thee is klaar gezet, maar zij verkiezen hier op de grond te zitten, de rug tegen de bak, gezicht naar de zon. Andreja brengt thee mee van huis en deelt die met Marga. Zoet en roodachtig zwart is de thee en niet meer heet maar ook niet lauw. Vier sneden wittebrood heeft Andreja bij zich; gisteren ook eieren met zout en vandaag tomaten met zout. Hij trekt aan het brood met zijn overgebleven tanden, het laatste afbijten gebeurt met zijn lippen en elke hap spoelt hij weg met een slok thee.

Marga doet altijd zo lang mogelijk met haar boterhammen. Kauwen is gezond, dat is waar, maar al zou het ongezond zijn, ook dan zou ze langzaam eten. Alsof ze nooit genoeg brood meeneemt van huis. Tussen de wolken ontstaat even ruimte, warm, koel, warm, koel, zo'n weer is het dus Marga heeft de sweater aan gehouden; ineens komt er sap uit Andreja's tomaat op terecht, precies op Marga's borst; langzaam druipt het omlaag.

'Ah, ik schoonmaken?'

'Helemaal niet,' Marga doet speeksel op haar duim en wijsvinger en verdunt de vlek, de pitjes pakt ze er af. Ze kauwt rustig verder en dan ligt er nog een appel te wachten die ze zorgvuldig heeft uitgekozen: heel groot, diep rode schil en zoveel mogelijk geel. Ze zet haar tanden er in. Lekker rijp, lekker zoet. Onaanspreekbaar voorlopig, lijkt Andreja te denken:

'Ik jou vertellen van tomaten, ik vrouw voor de gek houden in vakantie, zij water halen en ik snel naar tomaten, niet in de tuin maar tweehonderd meter verder en ik plukken zo,' - Andreja maakt een buidel van zijn slipover - 'en thuis op tafel zetten, vrouw terug van de water halen en wil tomaten plukken,

voor salade en voor koken en zien alles weg en huilen, denken iemand stelen en thuis komen en tomaten zien en niet begrijpen en tegen mij zeggen van huilen.'

'Moeilijk voor mij nu alleen, jij ook alleen?' vraagt hij even later.

'Nee, ik heb een vriend, Jos,' Marga noemt hem nooit zo, 'Zeefus,' zegt ze of 'Jozefus' of kortweg 'Zeef.' Over haar Duitse geliefde zwijgt ze maar liever.

'Jos? Och, geeft niks, jij toch keer met mij slapen.'

5

Schedelweg, Schavottenveld, Marga fietst naar huis. Honderd jaar geleden was hier alles nog hei; berken voelen zich hier thuis en met hen de vliegenzwammen die zich omhoogduwen uit de grond, hoe weten hun sporen eigenlijk dat ze bij een berk zijn?

De boerderijen zijn nieuw als in de Flevopolder. Op de hoek van een erf ziet Marga een dood kalf liggen, de boer heeft niet de moeite genomen om het toe te dekken. De walnotenboom boven het dier wordt al doorzichtig. 'Klein roodbont kalfje,' zegt Marga hardop, 'toen je dood was bonden ze een touw om je achterpoot die bijna te dun was; gelukkig bood het hoefje houvast en ze sleepten je over het bestrate erf naar de weg, bijna net zo plat als de weg lig je daar en het touw hebben ze laten zitten.' Zeker tien soorten fruitbomen heeft Andreja en het eerste wat z'n vrouw 's morgens doet is naar buiten gaan en een appel oprapen of abrikozen waar ze het zand afpoetst.

Jij meekomen,' had Andreja tegen z'n vrouw gezegd, 'móet.' Misschien als de oorlog niet stopt zal ze komen. Maar in de jaren dat ze in Nederland gewoond heeft, slikte ze altijd paracetamol.

'Dan is ze toch gek als ze hier komt,' had Marga gezegd.

'Ja maar daar ook hoofdpijn,' vertelde Andreja, 'minder tabletten ja maar daar ook.'

'Waarom kun jij niet hebben dat zij daar blijft. Ze kan mooi op het huis passen en jij blijft hier tot je vijfenzestigste en dan ga je weer thuis wonen; jouw pensioen sturen ze wel op.'

'Wat jij denken ik gek,' had Andreja geantwoord, 'dan kan ik niets meer, dan ik geen man meer, jij begrijpen?'

6

Wie appels plukt moet niet bang zijn voor spinnen, september is nu eenmaal hun maand. Elke nacht maken ze lange draden over het pad; Marga voelt ze tegen haar gezicht als ze de kist vooruit trekt. Ze grinnikt om Jozefus, die het grootste tuig van de stad in zijn advocatenpraktijk heeft maar de spin boven zijn bed niet weg durfde te halen; Marga had het dier gepakt en buiten gezet. Andreja zingt Joegoslavisch, zijn basstem trilt, vier hoogtes hebben zijn liedjes.

'Je meet met twee maten,' zei Zeef vrijdagavond: 'Als je bij mij komt en ik rits je jas open en leg mijn handen op jouw borst ben ik een seksist en als die Andreja zegt dat hij met jou naar bed wil moet je lachen,' - 'boitenlanders goed noiken' - Marga grinnikt alweer in zichzelf.

'Twee maten? misschien wel honderd,' had ze Jozefus geantwoord en tegen Andreja had ze gezegd: 'Nee, ik wil niet met jou naar bed, gewoon vriendschap, meer niet.'

'Ah, jij bedoelen kamaraad,' zei hij, zodat ze nu het juiste woord kent. Marga hangt de plukzak aan de volgende boom. Een wesp probeert nog weg te komen maar wordt door een toegesnelde spin rondgedraaid als aan het spit en in een witte draad gewikkeld, hangt daar nu ingebakerd, geheel tot beschikking van de spin, pulk en pulk en zuig nu maar. Nee, schreeuwt Marga inwendig, ze laat de appels uit haar hand vallen en rukt aan het web, te zacht, de spin komt aangelopen. Marga trekt aan de draden en de spin snelt weg, verschuilt zich achter een blad. Het ingesponnen slachtoffer beweegt niet meer, maar Marga legt het beest toch op de grond, weg van de spin.

Honderd maten of meer zelfs, Marga kan zich voorstellen dat iemand anders precies hetzelfde doet als Zeef, haar jas open ritst en het volgende moment al met zijn handen onder haar hemd zit en hem zou ze geen seksist vinden, integendeel.

7

Eerst komt de hond aangerend, dan komt de baas tussen de bomen te voorschijn. Hij kijkt in de kist, pakt enkele appels op en zegt dat ze de bijna rijpe moeten laten hangen. 'Appels brengen momenteel niks op.'

'Hoeveel?' vraagt Marga.

'Nog geen kwartje per kilo.' De takken kraken als hij naar de volgende rij door steekt. Andreja stoeit met de hond, laat hem los en gaat verder met plukken. Verrek, al negen uur en hij heeft nog niets ge-

zegt, bedenkt Marga. Ze kijkt naar hem. Hij staat daar te werken alsof hij een klap midden op zijn hoofd heeft gekregen, zijn gezicht is nog meer in elkaar gevouwen dan anders.

'Hé Andreja, wat ben je stil.'

'Ja, vrouw gisteravond bellen, zeggen kan niet naar Nederland komen voor schapen.'

'Niet naar Nederland voor de schapen?'

'Eh, man van schapen, niet weten naam.'

'Bok?'

'Ja, bok bij schapen gedaan en moet nu wachten voor kleintjes, ik veel denken vannacht, verrekte waardeloos, lammetjes pas komen volgende jaar.'

'Hoeveel schapen heeft ze?'

'Vier, oew, altijd blij met nieuwe geboren, vrouw morgens vroeg opstaan en kijken en zien witte lammetjes, veel blij met witte. Oew, samen beetje praten, beter, jij goed zeggen ik stil, mag niet.'

'Zij wil het liefst witte?'

'Ja, maar bruine beter, hoeven niet te verven van wol.' En gisteravond heeft hij nier van een schaap gegeten, stukjes nier met halve sperziebonen en tomaten en paprika en dan beetje olie erbij en dan een uur op het gas laten staan. 'Mmmh, lekker, ik nu bij de brood, jij straks proeven.' De nier had hij 's morgens voor hij naar het werk ging al in stukjes gesneden en in het water gezet, 'Jij snappen?'

'Nee.'

'Dan bloed eruit. Rijke mensen zetten in de melk. Marga, wat jij denken, vrouw misschien hebben andere man?'

Andreja heeft een hap genomen, slaat de boterhammen open en vist een stukje nier tussen de prut vandaan. 'Hier, jij proeven.'

Marga gruwet. 'Nee, dank je wel.'

'Wel eten, hier.'

'Nee, ik wil niet.'

'Moet proeven, hier.'

'Nee, ik heb zelf brood en ik eet nooit vlees.'

'Oew, moet, goed vlees eten en goed drinken. Niet weten wanneer dood gaan.' Andreja veegt z'n mond af en klopt de kruimels van z'n broek. 'Ik kijken bij andere appels, arrivederci, houdoe, adios.'

'Tot zo,' zegt Marga, nee, pootje haken zou bij Andreja niet lukken, zo solide is zijn lichaam, zwaar

alsof het met lood is gevuld en tegelijk licht als een kat, zo loopt hij daar over het pad. Zijn broekspijpen hebben een vouw van het strijken, Marga houdt van de kleur van zijn slipover, iets tussen groen en blauw in.

Acht gulden per uur verdienen ze, nog minder dan het minimum. 'Dat kan toch niet,' had ze bij haar sollicitatie gezegd.

'O, vorig jaar was het nog zes gulden,' zei haar baas.

'Goed, ik kom,' had ze gezegd. Wat maakt het ook uit, zo kan ze nog een tijdje buiten werken. Ze legt haar hoofd tegen de kist en eet de appel. Het kauwen klinkt door in het hout.

Andreja bukt zich steeds, terwijl hij aan komt lopen. Elke vergeten appel gaat in zijn slipover.

Hij stort ze over in de zak gebutsten.

'Samen eerst ene kant doen en dan andere?' vraagt Andreja als ze weer aan het werk gaan. 'Beter naast elkaar plukken, beetje praten.' Duitsland wil Kroatië erbij, daarom is de oorlog gekomen, of Marga dat niet begrijpt, Duitsland heeft geen zee, daarom. Verrekte waardeloos, Joegoslavië was net zo'n mooi land, veel toeristen en nu alles kapot gemaakt.

Nee, in zijn dorp was deze zomer niets van de oorlog te merken behalve dat de winkels bijna leeg waren - 'Verrekte gek, alles naar soldaten,' - alleen bier en limonade was er genoeg. Andreja heeft suiker gezocht en een zak van vijftig kilo kunnen kopen, 'Asteblijft vrouw,' en uit Nederland had hij al tien liter olie meegebracht en twintig pakken koffie. Het geld is niets meer waard, hij wisselde honderd mark en kreeg zo'n stapel terug; om duizend mark te wisselen had je dus wel een boodschappentas nodig. Zijn dochter verdient nog steeds hetzelfde op de fabriek en kan er dus niet veel voor kopen maar de baas helpt de mensen, soms geeft hij koffie en suiker en soms laat hij koeien slachten en krijgt iedereen vlees, oorlog is gemeen vindt Andreja, de rijke mensen gaan naar het buitenland en komen terug zo gauw de oorlog voorbij is, arme mensen moeten daar blijven.

'Behalve je vrouw,' zegt Marga. 'Die wil daar blijven.'

'Mag niet,' zegt Andreja. Stil plukt hij verder.

'Jij goed zeggen gisteren, ik vrouw schrijven, jij niet willen komen dan ik zoeken andere vrouw, arri-
vederci, adios, ook niet meer pakketten sturen en geen geld.'

'En jouw huis dan?'

'Mag blijven wonen en als ik op vakantie kom zij eruit of ik zeggen jij koffie zetten voor mij en andere
vrouw, zelf weten wat doen.'

'Alleen ik niet weten wie goede vrouw,' zegt hij terwijl hij plukzakken leegt in de kist, 'niet weten van
aids, jij begrijpen Marga? Zeggen in mijn straat man hebben aids, ik niet weten, niks mee te maken. Jij
goede vrouw.'

Hij had m'n vader kunnen zijn, denkt Marga.

'Vrouw echt goed leven bij mij, ik alles kunnen, wassen, stofzuigen, alleen niet strijken, oew, zoon
nooit afwassen, zeggen vrouwenwerk, ik niet, geeft niks. Marga misschien jij weten, kusje geven dan
ook aids?'

'Nee, alleen zaad met bloed of bloed met bloed.'

'O, dank je wel. Ik jou morgen brengen tomaten, lekker, beter dan van winkel, mensen tuin zien en
blijven staan en zeggen: "Oew Andreja, mooi." Wat jij denken hoeveel tomaten aan plant?'

'Twaalf?'

'Vijftig, misko karabisko,' en hij begint met zijn basstem een lied te zingen, vier of vijf tonen en lange
uithalen aan het eind van elke zin.

Marga wil de kar naar zich toe halen, diagonaal hangt ze boven de grond maar er is geen beweging in
te krijgen.

'Wacht,' zegt Andreja en hij legt zijn handen om de hare op het handvat. Marga trekt haar handen on-
der de zijne uit. Ze pakt de helft van het handvat. Jij daar, beduidt ze.

'Waarom jij kleur?' vraagt Andreja.

9

De kadaverplek ligt er vierkant en grijs bij en in de berm liggen walnoten van de overhangende tak-
ken. Vallen ze dan niet met omhulsel en al? Nee, de vruchten liggen daar lichtbruin in het gras; de
dikke groene doppen ergens anders. Marga zet de fiets op de standaard en raapt noten. In de groeven

zit een ielig zwart draadjesnetwerk. Die uit de sloot kan ze ook wel pakken, donkerbruin zijn de noten van het verstopte liggen.

Andreja's vrouw is niet alleen; het kleinkind uit Duitsland is bij haar achter gelaten tot de volgende vakantie en misschien daarna weer. 'Moet. Zoon werken. Schoondochter werken.'

Marga stapt op de fiets. Waarom ga ik niet een tijdje naar Andreja's vrouw toe, schiet het door haar heen. Ze zal niets kunnen verstaan, maar wat geeft dat? Het huis is in elk geval groot genoeg, drie verdiepingen. Alleen voor de derde moet Andreja nog deuren kopen en raamkozijnen, 'Volgende vakantie.'

10

'En?' zegt Jozeefus. Hij doet een paar stappen naar achteren en trekt zijn jas uit.

'Wat "en,"' zegt Marga verbouwereerd.

Nou gewoon. Wat gaan we doen?' Kwiek zet hij z'n schoudertas tegen de muur.

'Doen? We deden toch iets,' zegt Marga.

Ze gaat water opzetten voor thee.

Eigenlijk had ze de varen ook nog weg moeten halen, maar dan is de vloerbedekking ineens bezaaid met dorre blaadjes en zo verschijnen bovenin het beeld de silhouetten van varenuiteinden.

'Superloge man,' zegt Marga, 'eerste rang, glas wijn, wat wil je nog meer,' en ze buigt zich over de tafel om Zeef te strelen, behaaglijk laat hij zijn hoofd in haar hand rusten. 'Volgende dia,' zegt Marga en ze duwt haar vingers nog even door zijn haren.

Zelf heeft ze deze al wel twintig keer op de witte muur geprojecteerd, computertekeningen van een vriend. Het dia apparaat is antiek, rustig zoemt het door de kamer. Vlak naast de lichtkegel ziet Marga het profiel van Zeef: zijn borstelige wenkbrauwen en de bovenkaak die naar voren steekt zodat de huid daar strakker omheen lijkt te zitten, aandoenlijk vindt Marga. Zijn kin is eigenlijk maar smal, bij zijn stelligheid zou je een brede vooruitstekende onderkin verwachten.

'Hé, interessant,' zegt Zeef. 'Heeft die man kinderen?'

'Ja.' Over de dia zweven houten puzzelstukjes boven een wit bewolkte hemel. 'Ik houd van deze kleuren,' zegt Marga. 'Vroeger maakte hij alleen felle.' De nerven van het hout golven over de stukjes.

'Interessant, om zoiets dagelijks voor kunst te gebruiken,' zegt Zeefus.

Uit een half opgelichte vloertegel komen twee armen omhoog, ze reiken naar een kristal in doorzichtige kleuren met een tint paars. 'Zijn handen,' zegt Marga.

'Heb je met hem ook al geslapen?'

De volgende dia is een close up van de handen en de kristal. Marga laat het op de muur staan en loopt naar Jozef, buigt zich over zijn schouders tot haar gezicht tegen het zijne is. 'Mooie handen hè en die donkere haren op zijn onderarm.'

'Prachtig die kristal,' zegt Jozefus. 'Waarom heb ik niet gewoon een vrouw getroffen, die aan één genoeg heeft.'

'Pff, met James is een eeuwigheid geleden en Julius zie ik maar af en toe. Hij is tenminste niet zo kleinzielig als jij, hij niet en zijn vrouw ook niet. Trouwens, niet hĳ kwam er bij maar jij.'

'Kom op, naar bed,' zegt Zeef als het beeld alleen maar licht laat zien.

Zo ongeduldig als Zeef vaak is, niet bij het vrijen.

Marga ligt tegen zijn rug. Zeef slaapt. Misschien droomt hij van een graanjenever orgie bij de kist van zijn vader. Vijfentwintig uren zitten ze in Joegoslavië rondom de dode en ze drinken koffie en slivovitsj. Dat leek Jozefus beter dan verbannen te worden naar de keuken als je vader overleden is en vanuit de kamer ernstige stemmen te horen van ooms en tantes en nee, hij - toen dertien - kon zich niet herinneren z'n dode vader nog te hebben gezien.

Marga grinnikt. Dat had ze kunnen raden, waarom Zeef gecremeerd wil worden: minst belastend voor het milieu.

11

Komt aangelopen - is net begonnen zo te zien, de kist staat vooraan in de rij - en zegt: 'Wacht, jij nog niet zetten fiets.'

Marga weet niet wat Andreja bedoelt maar ze blijft staan en kijkt naar zijn stuur dat bijna in een rechte lijn loopt. Dat hij 's zondags vaak fietst heeft hij verteld: 'Jij keer mee komen en beetje praten en afstappen en op bankje zitten.' Marga stelt het zich voor: Andreja's korte gezette gestalte die stevig het stuur vasthoudt en behoedzaam en langzaam gaat, want in Joegoslavië fietste hij nooit; hij liep of hij

ging per tractor. Ze ziet hem voor zich in dit vlakke landje: in zondags gestreken overhemd en z'n haren nat gemaakt en gekamd en hoe hij onderweg de schapen en de maïs in zich op zal nemen. Ergens zal hij koffie drinken, ergens anders weer afstappen voor een glas wijn. Hoe onbegrijpelijk voor hem dat er geen vrouw-alleen uit de lucht komt vallen. Hoe hij tenslotte maar weer opstapt naar huis. Hij diept iets op uit zijn fietstas en 'Asteblijft,' legt het op Marga's hand. Soms is een mars al oud en heeft de wikkel scherpe vouwen of is zelfs een beetje verfrommeld; deze niet. Glanzend nieuw papier dat nog bijna bol staat alsof de reep regelrecht uit de fabriek komt.

'Dank je wel.'

12

Natuurlijk ziet ze Andreja wel, al hangt er nog steeds mist. En anders zou ze hem wel horen: de takken kraken waar hij plukt. Zou ze de mouwen van haar trui oprollen dan is de arm te bloot, maar zo worden de boorden nat. Marga huivert even, de stille grauwe lucht dempt elke uitschietende gedachte, niets anders staat haar te doen dan appel na appel vast te pakken en ze met een knak los te maken van de tak, de plukzak te vullen en dan de kist. De bast van de elstar heeft iets perzikachtigs.

'Marga, als jouw mamma dood is jij toch radio luisteren?'

'Ja.'

'Echt waar? Mag niet. Dertig dagen niet. En jij zwart dragen?'

'Nee. Jullie wel?'

'Ja, man in zakje hier,' Andreja wijst naar zijn borst 'en vrouw zwarte sjaal zo,' hij draait z'n hand om z'n nek. 'En ook geen kusje geven als mamma in kist ligt? Nee, niet op mond maar op de eh..'

'Wang?'

'Nee, zo,' Andreja vouwt zijn handen en brengt z'n mond er naar toe, 'hiér kusje geven en dan kist goed dichtmaken, arrivederci mamma. Oew, in Nederland mensen raar, mensen doodgaan als koe of kip. Niemand huilen, niets.'

Grijs hangen de wolken aan de hemel. Alles blijft klam vandaag, elke appel die Marga vastpakt is nat. 'Whoeoeoe,' gromt ze.

‘Wat wat wat?’ vraagt Andreja.

‘Niks. Moest even.’

‘Jij koe?’

‘Ja, ik ben een koe. En jij bent een ezel, nou goed?’ antwoordt Marga.

Het is zeker een half uur stil geweest als Andreja vraagt: ‘Jij zeggen ezel want ik heb grote oren?’

Het witgrijze wolke heeft zich de hele dag niet verroerd. Het is nog steeds windstil als Marga op de fiets stapt. Een geluk voor de oude man die de bladeren voor de stoepwand zo tenminste bijeen kan vegen.

Eenmaal buiten het dorp krijgen de koeien in het weiland extra voer: loof van bieten. Met traag heen- en weergaande bekken werken ze het naar binnen. Nog een uur misschien, dan worden ze naar de stal gehaald.

Canadas zeggen ze hier tegen een populier, de rij van deze bomen dient als afscheiding van percelen. Alleen de uiteinden van de takken hebben nog blaadjes, boom na boom golft tegen de grijze lucht.

Ja sorry dat hij het zo zei, zei Andreja maar soldaten kunnen toch zeker geen paard nemen, maar hoe dan ook, dat Serviërs overal de schuld van krijgen klopt niet, want de moslimvrouwen hebben ook zwarte babietjes gekregen.

Marga nadert de vervallen boerderij met de ooit groene deeldeuren waar het geel uit verdwenen is, de ladder bevindt zich al weken tegen de perenboom met haar rijpe vruchten; naast de brievenbus staat de vol geplukte ijzeren traliemand en het scheve bord: roodkokers te koop, 50 cent per kilo.

Ze passeert boerderijen waar het licht al brandt.

13

De smalle paarsrode strook breidt zich uit naar boven, een oranje flard komt daar in gedreven en een donkerblauwe smalle wolk die gaandeweg met paars mengt, alles wordt geregisseerd door de onzichtbare zon.

Een halve Schedelweg lang verflauwen de kleuren en dan komt de zon te voorschijn, tien over half acht, 'Yess,' schreeuwt Marga.

De zon is los van de horizon, op de populierenstam valt oranje licht, Andreja's vrouw zal wel opstaan zijn, net als zijn moeder toen ze nog leefde - 'Pappa beetje eh, lui, opstaan en beetje rondlopen en om negen uur misschien beetje werken, mamma niet, zon komen, opstaan, werken, och geeft niks,' allebei dood nu en met moederdag krijgt zijn moeder chocolade op het graf en met vaderdag zijn vader, iets anders van snoep kan ook, 'Ja, wij denken zij zien dit,' Andreja had naar boven gewezen. Tegen andere bezoekers van het kerkhof zei hij: "Ga maar daar, neem maar," beter niet laten liggen en ook met Pasen, allemaal snoep neerleggen en dan kinderen komen, ja van zeven jaar tot twaalf en zij opeten.'

Marga nadert het dorp. De eiken hebben nog volop blad.

Andreja geeuwt. 'Beter vakantie.' Dan bleef hij liggen tot z'n vrouw hem riep voor koffie. 'En opstaan en vrouw kusje geven, zeggen dankjewel voor koffie.'

'Luilak,' zegt Marga, maar zelf heeft ze deze morgen geen zin om te werken, dus eet ze om te beginnen een appel. De lage witte zon brengt al het spinnenwerk aan het licht, tunnel van draadjes met aan het eind de zon, dzjoew dzjoew dzjoew, Marga brengt haar hoofd steeds weer voor deze baan, bzzzzjjw, werveling van draden, het rood van de elstars is fluweelachtig van de dauw, Marga hangt de plukzak aan een tak.

Zon lost de dauw op en wind waait het weg; het is nog geen negen uur of het regenpak kan al uit.

'Jij goed doen, ik ook,' en Andreja wurmt zich uit de regenjas. 'Marga, kijken,' hij wijst naar z'n verfrommelde mouwen, 'jij keer komen strijken?'

'Goed, als jij voor mij kookt.'

'Okee, misko karabisko, ik voor jou koken en dan spelen, wat jij denken, ik elke dag thuiskomen en douchen en accordeon kusje geven, gisteravond twee uur spelen, alles vergeten van oorlog, Marga, jij goed luisteren, drie mensen zelfde dialect, een Kroaat, een Serviër en een moslim en nu elkaar doodschieten, hartstikke waardeloos, mij niet begrijpen, mij geven tienduizend gulden en ik nog niet man doodmaken.'

De Serviërs zijn de agressors, vindt Jozefus en waar we naar toe moeten is een wereldleger organiseren, die in dit soort situaties optreedt en omdat zoiets nog niet bestaat en niemand iets doet moeten de

moslims tenminste wapens krijgen.

Hoe hij dat zo zeker weet, vraagt Marga dan.

Door goed de kranten te lezen en door z'n verstand te gebruiken, antwoordt hij dan. De krant leest hij beter dan zij, dat is waar, maar ze heeft niet zo'n geloof in een goed georganiseerde mensheid en dat vindt Zeef weer veel te vaag en zo gingen ze zondag ruziënd door het bos.

Later in bed wou ze niet vrijen. Hoe ze dat zo zeker kon weten, had hij gevraagd. Ze kon toch proberen zich naar hem toe te wenden, hij was toch geen vreemde, hij kon niet eens iets liefs doen. Ongeennaakbaar bleef ze, 'Ja, je doet lief en ik moet met jou vrijen, daarom.'

'Wat jij stil,' zegt Andreja.

'Stil? Ja, ik was in gedachten.'

'Moet niet denken, beetje praten, beter.'

'Wat jij denken, ik niet sterk?' zegt Andreja als Marga tegen de achterkant van de kist helpt duwen.

'Ja, dat denk ik.'

'Nee,' zegt Andreja maar z'n gezicht staat verlegen, bang dat ze het meent. 'Ik heel sterk, ik in vakantie vrouw optillen, honderdvijf kilo.'

14

Twaalf uur is het en ze zitten tegen de kist. Door de lucht gaan doorzichtig-grijze stipjes, het is zo'n uitzonderlijke warme herfst dag waarop er ineens weer vliegjes zijn.

'Marga, in Nederland zelfde woord voor zoon en kind.'

'Nee.'

'Wel waar, jongen zeggen zoon en die zoon,' Andreja wijst omhoog.

'Nee, jongen heet zoon en dat is zoon.'

'O, sorry, dank je wel.'

'Niks sorry. Jij spreekt toch goed Nederlands.'

'Ja, wat jij denken, ik in fabriek werken en 's avonds bij buurman koffie drinken en ik vragen: "Jij opschrijven één tot honderd." Baas zeggen moeten veertig pyama's per uur doen, andere keer zeggen

tachtig hemden, ik moet weten wat hij zeggen. Buurman schrijven en ik leren,' zegt Andreja. 'Wat jij denken, ik niet gek.'

'Nee?'

'Wat jij denken, ik gek?'

'Ja.'

'Nee.' Andreja kijkt Marga smekend aan. 'Echt waar?'

'Jij kijken, vliegje in oog, jij blazen.' Andreja houdt z'n oogleden met z'n vingers wijdopen en Marga kijkt.

'Ik zie niets.'

'Jij doen, vasthouden en blazen.' Marga aarzelt en pakt ze dan vast, geen ooghaartjes beneden en nauwelijks boven, blote huid rondom zijn oog; vochtige rode binnenkant.

'Nee, het is er uit,' zo snel als kan trekt Marga haar hand terug en ze hoort zichzelf zeggen: 'Misschien heb jij zo gedaan,' - ze wrijft met haar vinger over haar oog - 'en dan is het vliegje snel weg, zo heb ik het vroeger geleerd, het komt omdat het zo warm is, al die vliegjes. Misschien zelf uit jouw oog gevlogen.' Ze staat alweer te plukken.

Het is woensdagmiddag en dan kunnen veel vrouwen niet komen werken, maar wie wel plukt hoort de rest van de middag het geschater van Andreja opklinken, steeds weer als Marga met een stalen gezicht 'Ja,' zegt op zijn vraag: 'Wat jij denken, ik gek?' en het verloop is onontwaaarbaar: vraagt Marga hem iets om hem te horen schateren of draait Andreja het zo dat hij Marga weer 'Ja,' hoort zeggen en er zijn alweer twee kisten vol als Marga hem vraagt: 'Hebben jullie ook psychiatrische inrichtingen in Joegoslavië?' en als altijd denkt Andreja dat Marga denkt dat ze daar achterlijk zijn en hij haast zich te antwoorden:

'Ja, gewoon, net als in Nederland. Ik jou vertellen. In mijn dorp vrouw man naar doktor brengen, zeggen hoe moeilijk man is en vragen: "Hij hier blijven?". Doktor zeggen goed en volgen morgen man opstaan en dan doktor hem zeggen: "Jij deze emmer volmaken met water," doktor slim, bodem uit emmer en echt waar man kijken en zeggen: "Wat jij denken, ik gek?"'

In haar tuin hangen ook vliegjes, dansende trossen. Marga neemt haar bord eten mee naar buiten, zo warm is het nog. De eendagsvliegjes gaan met een vaart op en neer gaan.

Naarmate de schemer valt verplaatsen de vliegjes zich naar de schutting. Deze is met hop begroeid. De zwermen dunnen uit, wie overblijven lijken vanuit de hopbladeren omhoog te stuiteren, zijn de anderen dood neergevallen van uitputting of verstopping ze zich onder de grote bladeren?

Een dans is het, denkt Marga, kleinste vliegjes die een warme dag uitkiezen om massaal geboren te worden en in zwermen te bewegen, paren ze?

'Ja, moet zo doen, elke avond en elke morgen en dan vrouw zingen, wanneer opstaan. Nee, wanneer niet willen dan beetje spelen en dan wel willen,' iets anders is Andreja niet aan het verstand te peuteren.

Constante bewegende vliegjes maar waar halen ze de energie vandaan? Eten ze? De beweging gaat door, razendsnel zolang het een beetje licht blijft en misschien nog sneller in de schemer? Tot ze er genoeg van hebben? Waar blijven ze?

Marga ziet het volgende tafereel voor zich: vroege najaarsmorgen; Andreja's vrouw die haar man van dienst is en dan snel uit bed gaat, blouse aan, rok aan, vest aan, sokken aan, voeten in de laarzen en snel naar buiten. Eerst naar de boomgaard, appel zoeken, dauw eraf vegen en dan naar de schapen. Zijn jullie al bevrucht? Ah, lammetjes volgend voorjaar, witte asjeblijft, spierwitte, sneeuwwitte, melkwitte.

16

Godverdomde waterig niemandsstukje bos hier langs de weg, veel te dicht op elkaar geplante populieren en elzen en wilgen zodat de stammen heel dun en hoog zijn. De eerste rij populieren staat in z'n geheel scheef, doornige bramen op de bodem en bruinevlekte bladeren. Marga zou op de grond willen liggen; kijken hoe het licht zich langzaam terugtrekt, hoe het donker wordt. Ze zou luisteren hoe de dieren in beweging kwamen, uilengeluid en gefladder en herten en misschien een vos, nee, ze zou niets te vrezen hebben want de dieren zouden haar van verre ruiken en haar met rust laten, maar ze is een mens en mensen hebben geen huid die bestand is tegen nattigheid en mensen zijn bang als ze alleen zijn in het donker.

Toch is dit zooibosje waar Marga langs fietst nog de meest herbergzame plek op deze grijze namiddag.

Vijftien jaar woont ze al in deze streek maar het komt haar ineens voor als een vreemd landschap, de huid die haar omsluit is broos en ijl, net in staat om alles daar binnen bij elkaar te houden. Ze moet met haar ogen dicht om zich heen kijken, ze moet ze niet te ver bij zich vandaan sturen, want dan weet ze helemaal niet meer wat ze hier doet. Ze trapt door. Zo snel mogelijk thuis zijn, muren om zich heen, niet meer alleen dit lichaam te zijn.

De gestalte vóór haar heeft een dekje van teddy om het zadel; de vrouw draagt een crêmekleurige regenjas, die in het midden bijeengehouden wordt met een riem van dezelfde stof. Uit de fietstas steken breipennen. 'Dag,' zegt Marga als ze de vrouw passeert, ze ziet hoe de wangen aarzelend naar weerskanten gaan; dan is ze voorbij. Een weduwnaar denkt Marga want dat ze anders al veel eerder naar huis zou zijn gegaan zodat het eten op tijd op tafel staat, klokslag vijf uur.

'Kom, wanneer kom je weer?' schrijft Marga. 'Mijn ribben zitten aan de ruggegraat vast, dat nog wel en mijn armen aan de schouderbotten en mijn benen zitten nog aan de heupen, maar alle zachte cellen zijn gekrompen, flinterdun verdroogd. Wanneer kom je? Entschuldige die Wörte,' die hij allemaal op moet zoeken. Ruggegraat. Rib. Schouderbot.

Marga vouwt het briefje op, likt de envelop dicht, plakt er negentig cent op en doet de jas aan. Ze doet de brief op de post.

'Wat bel je vroeg,' zegt Zeef.

'Ja, ik ga naar bed, daarom. Moe moe moe. Is het bij jullie ook zo miezerig?'

17

Of Marga een boer weet waar hij een kip kan kopen. 'Nee sorry,' daar kan ze hem niet aan helpen. Een kippenboer in Nederland heeft duizenden kippen, maar hij zal niet het hok ingaan en er een vangen en die aan Andreja verkopen. 'Dat zijn we hier niet gewend.' 'En trouwens,' had Marga gezegd 'ze smaken niet beter dan die marktkippen.'

In Joegoslavië heeft Andreja minstens zeventig kippen, die ook bij de burens rondscharrelen en toch, als zijn vrouw 's avonds de deur van het kippenhok sluit zijn ze allemaal weer binnen; hoe die beesten dat weten, begrijpt Andreja niet.

De burens zijn familie van hem. Dat zit zo: de opa van zijn vader heeft eerst het erf verdeeld in drie stukken zodat twee zoons ook een huis konden bouwen, de vader van zijn vader heeft zijn stuk in tweeën moeten delen zodat naast Andreja zijn oom woont. Deze oom leeft nog, Andreja brengt altijd een cadeau voor hem mee, een goudkleurige pendule van de Giraffe deze zomer – negentien gulden vijftien negentig - en als hij weer vertrekt krijgt hij van die oom kleingeld mee en chocola. Stond z'n vader vroeger altijd snel met de riem klaar, diens broer is zachtvaardig. En dan rekent Andreja uit hoeveel mensen met zijn achternaam in het dorp wonen en komt op 33 en dan de Kronics, zoals zijn vrouw heet, dat zijn er 22 en dan Avenic, 26; Srotevic, 18; Ramzic, 35; Bouchoms, 29; Gumuz, 15; Frinic, 22; Bezatc, 28.

Je mag niet trouwen met iemand van de eigen achternaam.

18

Een stoomstrijkijzer heeft Andreja, Marga weet niet hoe zoiets werkt, maar zonder stoom gaat het ook; ze staat midden in Andreja's kamer. Meer dan twintig overhemden zijn er te strijken.

Naar de laatste bloemen die ze onderweg geplukt had keek Andreja verbaasd en hij vroeg zich af waar hij ze in zou zetten toen zijn blik viel op een buikige glazen vaas met twee handvaten, blauw geschilderd en met gouden lijntjes, waar verlepte en geknakte droogbloemen in stonden, ze dwarrelden uiteen toen hij ze vastpakte; het meeste kwam toch nog in de vuilnisbak terecht en de vaas was leeg voor Marga's bosje; hij zette de vaas bloemen midden op tafel.

'Wel water erin doen,' had Marga gezegd.

'O dank je wel, ik niet weten.'

Nu staat Andreja in de keuken. Hij heeft een ui schoongemaakt en snijdt die uit de hand in de gietijzeren pan met olie en schudt dan rijst bij en overgiet alles met het kooknat van vlees. Hij wast kopjes en glazen af met een schuurspons.

'Jij ook doen met zeep?' vraagt hij.

'Zeep?'

'Ja kijk,' en Andreja steekt de fles omhoog, dikke roze substantie in doorzichtige fles.

'Ja, ik ook.'

Andreja gaat steeds net op tijd met een houten lepel over de bodem van de pan, schuift nu alles in een rond bakblik - de rijst zal niet meer keihard zijn, net begonnen met zwellen, denkt Marga - en Andreja voegt er het gekookte vlees aan toe en gare stukjes sperziebonen, giet er kooknat bij tot het blik vol is en heeft weer wat af te wassen tot alles begint te borrelen.

'Ik nu zetten in oven en dan alle water weg,' en of ze koffie wil.

'Ja graag.'

En of dat met melk moet, vraagt Andreja aarzelend, onder z'n neus glinsteren zweetdruppels.

'Nee, Joegoslavische koffie.'

'Okee, misko karabisko,' zegt Andreja opgelucht en hij doet water in het kannetje en zet het op het gas, kiepert er schepjes suiker in, maalt de bonen. Het diepbruine maalsel blijft op het water drijven.

Andreja zet twee kopjes op tafel, blijft dan bij het gas staan - 'Anders alles zzzjjjj weg.' Hij draait het gas uit als de gezwollen diepbruine koffie begint te golven.

Marga trekt de stekker uit het stopcontact en gaat aan tafel zitten, Andreja staat naast haar terwijl hij de koffie in schenkt. Hij zet het kannetje neer, strijkt Marga over de haren, legt z'n handen om haar gezicht.

'Nee,' zegt Marga.

'Geeft niks,' zegt Andreja.

'Nee,' zegt ze harder en Andreja stapt achteruit en staat daar. 'Mijn hart veel blij,' - hij gaat met z'n vuist heen en weer voor de borst - 'en wil jou kusje geven.'

'Ik wil het niet,' zegt Marga en ze ziet hem staan, de armen omlaag langs zijn lichaam, een gezicht waar de onthandheid uitbarst.

Hij gaat zitten. Trillend brengt hij het kopje naar de mond brengt. Met vaste stem leest Marga de kaart van het arbeidsbureau voor, morgenavond moet hij daar verschijnen wegens 'bespreking stand van zaken', wat dat is legt ze hem uit. 'Iets neutraals, het betekent niet dat ze werk voor jou hebben na de appels,' en bij verhindering moet hij bericht sturen, anders kan het consequenties hebben en ook dat legt ze hem uit.

Ze staat op om verder te strijken. Andreja gaat lege kleeerhangers zoeken en vindt er vijf; vier overhemden per hanger dus. Marga zorgt dat de schouders precies boven elkaar zitten en doet die met kor-

te mouwen over die met lange en hangt aan de stoel wat klaar is.

'Marga, misschien beter knoopjes dicht of misschien één?'

'Doe zelf maar,' zegt ze en Andreja haalt alles er weer af, legt een kleeerhanger met één overhemd over zijn knieën en maakt alle knoopjes dicht.

Voor de planten in de vensterbank is de gloriëtijd duidelijk gestopt bij het vertrek van Andreja's vrouw. Hijzelf houdt zich alleen met de buitenplanten bezig, tegen de wand ligt een bergje geogste sperziebonen en die in de ovenschaal zijn dus van het begin tot het einde door zijn handen gegaan.

'Wat jij denken, ik slim,' zegt Andreja en komt met een grote plastic zak uit de slaapkamer, 'ik nooit zonder gestreken overhemd.' Hij keert de zak om, minstens tien nieuwe, nog ingepakte, zeker, hij kan altijd netjes voor de dag komen.

Aan het restant vleesvocht had hij vermicelli toegevoegd, tikt nu een ei kapot en laat de inhoud in de soep vallen. 'Klaar, eten.'

Het regent als ze Andreja's huis uit gaat. 'Wacht,' zegt hij, haalt binnen een theedoek en veegt haar zadel droog.

In het licht van de fietslamp valt de regen scheef. Buiten het dorp suist de dynamo in het donker en op het asfalt liggen geelbruin gevlekte bladeren, ze zou een camera op haar stuur moeten monteren, een uur fietsen zou een uur film opleveren. Andreja ging haar voor toen ze naar huis wilde, móest haar wel voorgaan, om de voordeur van het slot te draaien.

In haar woonplaats moet Marga wachten bij het stoplicht. Rechts is het weilandje, ingeklemd tussen huizenrijen. Binnen het Heras hek staan de schapen open en bloot als standbeelden op het gras.

Schijnwerpers ontbreken nog godverdomme, wie zet er nu schapen midden in het dorp waar het nooit nacht is. Met nog lang geen wintervacht staan ze daar, witte en wit met bruine, allemaal in dezelfde richting: hun koppen van de regen afgewend; verbleekte vlekken hebben sommigen op hun onderrug, helderrood nog bij anderen. Naast haar klinkt het geluid van optrekkende auto's; Marga stapt op haar fiets.

Wind uit het noordoosten en temperaturen vannacht tot vier graden onder nul, zei de nieuwslezer gisteravond en in plaats van haar lakens op zolder te laten drogen, heeft Marga ze buiten aan de waslijn gehangen, ze wilde de eerste bevroren lakens zien.

De Grote Beer staat op de punt van zijn steel aan de hemel te balanceren en Venus komt net boven het dak van de overburen uit, wittig zijn de dakpannen evenals Marga's grasveld, het water voor de vogels heeft zich aan de oppervlakte samengetrokken tot lijntjes maar de lakens hangen daar soepel. Bevriest zoiets pas bij strenge vorst?

Hé, mooi,' zegt Marga als ze Andreja ziet, door het zwarte ribfluweel lijkt het een professorenbareet maar de klep maakt het tot een pet die de boeren dragen.

'Ja, moet, anders kop koud. Gisteren gemaakt.'

'Zelf gedaan?'

'Ja, kan toch niet op zondag kopen. Niet moeilijk maken, beetje knippen en naaien en hier papier zetten.'

'Karton bedoel je?'

'Ja, karton,' van slappe kwaliteit zodat de klep tot voor Andreja's ogen zakt.

'Je moet daar een drukknop maken,' zegt Marga.

'Ja, goed idee.'

'Laat mij eens passen.'

'Nee.'

'Jawel, even,' en Andreja geeft hem aan Marga en houdt z'n handen om zijn hoofd en krijgt een kleur, 'Ik gisteren haren geknipt, niet mooi.'

De pet is met blauwe katoen gevoerd en de klep met onhandige rode steken vastgenaaid en als ze nu een keer blauwe velours meeneemt, maakt Andreja voor haar ook zo'n pet en ze hoopt met net zulke steken.

'Zwarte rib over van pantalon, ook zelf gemaakt,' - Andreja helpt duwen als Marga de kar een stuk verplaatst - 'jij keer brengen stof voor rok en ik voor jou naaien.'

'Die draag ik nooit.'

'Moet, kan daar meer lucht bij.' Andreja's ogen gaan schuil achter de klep als Marga zich omdraait en met haar wijsvinger op het voorhoofd tikt.

Na de elstar hadden ze de cox en na de cox waren de goudreinetten rijp en tussendoor hebben ze in de schuur gesorteerd; vanaf vandaag moeten ze de boomgaard nog een keer door om alles er af te halen en vooral aan de lage onderste takken heeft iedereen veel appels laten hangen, Andreja heeft nog een dik vest voor haar, heeft zijn vrouw gemaakt, 'Jij komen passen.'

Of hij die wel weg mag geven?

'Ja, zeker te weten van wel maar zal vragen door telefoon.'

'Verrékte lóel,' hoort Marga hem ineens keihard zeggen. Ze komt te voorschijn en ziet het: zijn pet ligt op de grond.

20

In Joegoslavië hebben ze nu geen zaaigoed vanwege de boycot. 'Russen hebben toch gas gegeven,' heeft Andreja op de radio gehoord en waarom niet, waarom alleen de Serviërs boycotten en niet de anderen die net zoveel schuld hebben. Bovendien zijn Serviërs geloofsbroeders, daarom. Andreja denkt dat de andere landen bang zijn voor Amerika, 'Rusland niet bang.'

'Laat toch zitten, die valappels, zo duurt het veel te lang,' zegt Marga. Andreja pakt alles op van de grond, bekijkt de onderkant en veegt het zand af aan zijn jas. De echt rotte gooit hij terug; de anderen gaan in de zak voor valappels.

'Geeft niks, langzaam werken, radi polaagan,' zegt Andreja.

'Polaagan,' herhaalt Marga, ze rekt de 'a' lang uit zoals ze het Andreja hoort doen. 'Polaagan, langzaam. Wat is snel in het Joegoslavisch?'

'Brzo,' zegt Andreja en krijgt een kleur, hij schaamt zich voor moeilijk uit te spreken woorden.

'Brrzo, brrzo, brzo,' zegt Marga. 'Kom, beetje brzo.'

'Nee, mag niet,' zegt Andreja. 'Snel werken dan snel kapot.'

'Ik gisteren drie keer gespeeld,' zegt Andreja als Marga de boom naast hem leeg plukt, 'een keer half uur, nog een keer half uur en 's avonds een uur, beter, anders denken van oorlog.'

'Als de oorlog stopt neem jij het eerste vliegtuig naar huis?'

'Nee, beter twee jaar wachten, misschien oorlog weer beginnen en wat jij denken, grote bazen handtekening zetten maar banditos niet luisteren en komen naar mijn huis en vrouw pakken en mij dood ma-

ken en huis kapot, verrekte waardeloos, twintig jaar voor niks gewerkt, beter twee jaar wachten, ik niet gek.'

'Banditos?'

'Ja, jij niet weten, in Joegoslavië veel bergen en veel bomen en banditos verstoppen, altijd daar, ook wanneer niet oorlog en nu veel, oew, allemaal slechte mensen komen naar mijn land om te vechten, wanneer ik baas jij weten wat doen? Zetten soldaten rondom bergen, achter en hier opzij en daar opzij en wachten tot wanneer banditos geen brood meer en dan zij komen omlaag en dan niet moeilijk, pakken en in gevangenis zetten, ha ha, verrekte waardeloos, twee zusters van zwager ook man verloren, niet vechten in leger maar banditos komen in de dorp en zeggen tegen mannen: "Meekomen, vechten," en nu dood, hartstikke waardeloos, beter accordeon spelen en dan goed slapen. Wanneer jij weer komen, ik voor jou spelen.'

21

'Mooie stenen,' zegt Andreja tussen de middag. Ze eten in de schuur. 'Mooi om huis te bouwen. Ik deze vakantie badkamer gemaakt, wanneer oorlog stoppen jij met mij komen, zitten in de auto en kijken naar deze kant,' - Andreja draait zijn bovenlichaam naar links, trekt een glimlach over zijn gezicht en spreidt zijn handen als een zegenende paus uit - 'en kijken naar die kant,' en herhaalt het ritueel rechts, 'dan weer deze kant, jij Duitsland zien en Rijn en druivenstruiken en bergen in Oostenrijk, oew, veel hoog en misschien sneeuw en jij zitten en kijken en veel blij.'

'I'll always love you,' schalt Whitney Houston uit de radio. Andreja stopt zijn oren dicht. 'Zij zingen alsof zij tandpijn heeft,' en hij begint met zijn basstem een Joegoslavisch lied.

Marga fietst naar huis. In Joegoslavië speelde Andreja in een orkestje; mensen in het café zeggen welk nummer, ze betalen aan de zangeres en zij stopt het geld tussen haar borsten. 'Zo altijd daar doen, echte muziek, in Nederlandse café's niet, niet mooi.'

Halverwege remt Marga af. Ze zet de fiets op de standaard, pakt uit de fietstas twee appels en loopt naar de populier. Ze gaat in de berm zitten, leunt met haar hoofd tegen de stam. Niets ontkomt aan het lot van de herfst; bijna kaal zijn de takken boven haar. De bladeren die er nog aanzitten zijn gekrom-

pen of met zwarte spikkels bedekt of fel geel gekleurd. Een blad beweegt als een bezetene op en neer aan het steeltje maar valt niet. Ander blad valt, draait zich om en om in de lucht, komt tegen de maïsakker terecht. Bleke rijen stoppels steken als tanden omhoog; in de sporen van de tractor glinstert water.

Door Marga's blikveld tolt weer een blad omlaag. Als gekleurde vlekken liggen ze daar op de bleke akker; vlak onder de boom en verder weg, verwaaide verdwaalde.

'Vandaag verklaar ik tot het hoogtepunt van de herfst,' zegt Marga hardop, niet dat de kleuren zo fel zijn of zo schreeuwend maar het meest samengebracht bedoelt ze. Geen aanvoer van kleuren meer, alleen nog maar loslaten, vallen. Onaangedane lijnen zijn de onderste takken, ze verdelen de wijidse ruimte voor Marga geruststellend in stukken.

'En wanneer spelen stoppen, dan in kamer geld verdelen,' legde Andreja uit, 'allemaal hetzelfde en ik sparen.

En papa keer zeggen: "Oeoeow, geen geld," en ik zeggen:

"Pappa geen geld? vrouw haal accordeon," en vrouw halen en ik schroeven, vier hoeken en halen zijkant weg en daar geld en zeggen "asteblijft."

"Oeow," papa zeggen, "veel blij, jij echt waar heel slimme jongen."

Wat jij denken, Marga, genoeg geld voor een hectare en papa nog koe gekocht.'

Marga bijt het laatste stukje van de appel, gooit het klokhuis ver weg en komt overeind.

Niet alleen worden de bladeren droog maar ook worden de takken van de appelbomen strammer nu het half oktober is. In bad ziet Marga hun tekens: blauwe vlekken op de arm.

22

Tot leven gewekt door het mooie weer gaan ze eerst maar wat doelloos door de lucht, zweven wat en zwenken eens opzij en klimmen een stukje, minieme grijze vliegjes in uiterst dunne concentratie, ontmoeten toevallig eens een ander en dan is weer een groot stuk lucht voor hen alleen en dan, ergens en op een bepaald moment, begint het gedans in de zwerm, hoe en waarom weet Marga niet alleen is het vandaag weer zo'n uiterst heldere oktoberdag en zijn er weer zwermen vliegjes.

Andreja en zij zitten tegen de kist. In stilte eten ze hun brood.

'Marga, jouw vader en moeder ook in de brand zetten of begraven?'

'Begraven.'

'Beter. Man in mijn straat dood en brengen naar Nijmegen en zetten in brand, zzzjjoet weg.'

'Kan ook. Wat geloven jullie dan?'

'Weet niet, zelfde als hier.'

'Naar de hemel?' Marga wijst omhoog.

'Ja, ergens.' Andreja maakt een wijd gebaar met de armen.

'Jij weten wat ik denken?' zegt hij dan, 'wanneer hier doodgaan daar geboren worden.'

Overdag kan het dan warm zijn, tegen de avond koelt het snel af. De sloten vullen zich met damp. Marga ziet het ontstaan op het water, ziet het omhoog kruipen langs de schuine kant. Dan rijgen de flarden zich aaneen boven de aarde en omgeven haar. Ze duwt de dynamo aan.

23

Ze zouden een lange wandeling kunnen gaan maken, of ze dan vroeg kwam morgen. Goed, geen probleem voor Marga, eerder voor Jozefus zelf, maar hij zou om negen uur opstaan en zo is het nog donker als Marga uit haar dorp vertrekt. Ze had de bus kunnen nemen, maar ze fietst liever, de ochtendkoelte zal de wallen onder haar ogen wegstrijken.

Eenmaal op de grote weg draait ze het fietspad op. Ze zet de dynamo af, ze komt toch geen mens tegen op dit vroege uur. Het pad slingert zich tussen het bos en de weg door, op al te donkere stukken kijkt Marga omhoog en stuurt ongeveer zó dat ze onder de dunne streep lucht blijft.

Wie door het duister fietst, verbaast zich over de nijvere mens, die eerst op deze plek alles omgekapt en weggeschoven moet hebben en vervolgens alles duurzaam met asfalt heeft bedekt. Marga zou bij wijze van spreken met losse handen kunnen gaan, ze probeert het en verliest haar evenwicht niet, hoe anders zou dat zijn op een primitief zandpad.

Het dorp waar ze doorheen gaat houdt ook alle aarde er onder en heeft lantaarns geplaatst, zodat de roodstenen strook voor fietsers duidelijk zichtbaar is. Ernaast is een opstaande rand vanwaar trot-

toirtegels gelegd zijn, daarachter beginnen de voortuintjes, ongeplaveid weliswaar maar eigenlijk wordt de grond ook daar bedekt gehouden, vindt Marga. Met rietpluimen bijvoorbeeld die helemaal in de mode lijken te zijn en met paarse asters, keurige laagblijvende bosjes. Met winterharde violen, op kleur gesorteerd aangeplant. De nieuwste gewoonte is: kleine bakstenen in motieven neergelegd en plekken met witte kiezel en scheve bloempotten waaruit een plant naar buiten komt.

Op het station is maar een zucht wind nodig of de gele smalle acaciablaadjes laten los. Ze komen op de rails terecht.

24

Of een vrouw het huis onlangs verlaten heeft of lang geleden of nooit heeft ingewoond, valt altijd te traceren. Marga staat te wachten tot het water kookt en denkt aan de mannenhuishoudens waar ze in verzeild raakte.

Als hij nooit met een vrouw samenwoonde, hebben boeken en piano en schilderijen een volstrekt eigen plaats.

Heeft de vriendin onlangs het huis verlaten, dan tref je haar al aan als je een keukenla opentrekt: een bestekbak voor net en een bestekbak voor gewoon, stemmige buitenpotten in de keukenkastjes, een pak aangebroken maandverband naast de schoensmeeremmer.

Is het al lang geleden zoals bij Zeef, dan leven nog slechts de planten die met onregelmatig water toe kunnen en hebben boeken en tijdschriften zich ongestoord opgestapeld en stof verzameld. Marga heeft soms de neiging om met beide armen om zich heen te maaien zodat alles omver zou donderen en ze lege tafels en muren zou zien verschijnen.

Zeef was nog in kamerjas, hij was door de wekker heen geslapen, had vannacht tot drie uur gewerkt. Ze stond tegen hem aan en hij zei: 'Kom.'

'Wat "kom," had ze gevraagd maar op zo'n ontoeschietelijke toon dat Zeef antwoordde:

'O. Ik ga me al aankleden.'

Marga schuift de gordijnen open. Ze hoort boven het scheerapparaat zoemen. Ze schenkt nog een keer water op.

'Welkom,' zegt ze als Zeef binnen komt. 'Kopje koffie?'

Als hij haar de bewaarde bijvoegsels aanreikt is ze weer verzoend, ze installeert zich dwars op de bank, kome nu maar wat komen gaat, want voordat ze echt aan hun wandeling beginnen zal Zeef nog wel van alles moeten. Ze strijkt hem door zijn haar, hij leest een stuk krant op de grond. Ze brengt haar gezicht voor het zijne: 'Je had de rode loper uit moeten rollen.'

'En wat dacht je van een vlag uit het raam?' vraagt hij.

De zon wil maar niet doorbreken. In haar eentje zou ze nooit zover lopen, Marga duwt zich vaster tegen Zeef's zij. Even maakt ze zich los, skiet door de dikke laag bladeren, komt weer naast Jozeefus lopen. Van binnenuit wordt een lariks geel, het eerst de naalden bij de stam, ziet Marga, gele harten die groen omrand zijn. Zeefus ontvouwt haar zijn theorie over het basisloon en welke instanties dan opgeheven kunnen worden, hij heeft het doorgedacht tot in details die zeker een kilometer duren waarbij de lariksen overgegaan zijn in een open vlakte met dorre hei en enkele dennen met tegen de grond hangende takken.

Aan de rand van het meertje liggen fris opgeschilderde roeiboortjes waar ze best in kunnen gaan zitten om het brood te eten en pas als de kleine zwarte watervogels met rode snavels het vertrouwen, komen ze uit het riet te voorschijn, trekken lijnen over het water.

'Ik heb er met drie mensen over gesproken,' zegt Zeef.

'O.'

'Om mijn mening te toetsen.'

'Mening? Waarover?'

'Dat weet je ook wel. Bij alle drie komt het op hetzelfde neer: als hun partner met een ander zou vrijen, zouden ze stoppen. Twee vriendinnen hadden in het begin een ander maar zijn er mee gestopt, niet met de vriendschap maar met vrijen.'

'Zo denkt 99,9% er over, hoewel de praktijk van 50% anders blijkt te zijn,' zegt Marga en reikt Zeef een broodje aan.

'Ik begrijp jou niet,' zegt hij, 'je kunt het bij mij zo goed hebben. Als je van iemand houdt stop je toch vanzelf,' maar hij mompelt er achteraan dat het zinloos is dit te zeggen, dat zij er toch anders over denkt.

'Uit overweging zou ik kunnen stoppen, niet uit liefde.'

'Goed, doe dat dan want zo kan ik er niet tegen. Ik heb het nodig dat je helemaal voor mij kiest en ik

ben blijkbaar niet de enige.'

'En ik wordt doodziek van jouw gezeur elke keer, mijn blijheid is allang en diep en breed bedolven, je krijgt van mij, k r i j g e n, hoor je goed, maar nee, je fixeert je op wat je niet krijgt, niet denkt te krijgen.'

'Niet alleen niet déntkt te krijgen, wat je met een ander deelt gaat van ons af,' zegt Zeef.

'Niet waar, zo máák je het. Jij verpest ons vrijen want als ik geen zin heb, gewoon simpelweg geen zin, dan zit je te plukken en te trekken en dan ben je gekwetst als ik echt niet wil en dús heb ik nog vaker geen zin en dús ga ik niet meer zomaar tegen jou aan liggen want dan denk je dat ik wil vrijen en-zovoort enzovoort.'

'Ja, dat doe ik verkeerd maar ik denk dan: ze vrijt wel met een ander en dat maakt me kwaad en wanhopig; ik heb gewoon nodig dat je voor mij kiest, anders verkramp ik, normaal ben ik niet zo, helemaal niet.'

Zwijgend gaan ze over het brede zandpad. 'Deze kant?' Zeef wijst met z'n voorhoofd.

'Goed.'

Hij houdt het prikkeldraad hoog en laag voor haar. Marga bukt en stapt tussen de draden door. Ze stopt haar hand in die van Zeef en zo lopen ze door een heuvelachtig landschap over zacht meeverend donkergroen gras. Verdwaalde dennen rijzen op in bruin en vaal groen. Door Zeefs hand sijpelt iets van zijn binnenste over in Marga's hand en vandaar verder, het zat achter de woorden verborgen en ineens hoort ze bij Zeef en zij en hij horen hier onder een dichte grijze lucht bij deze dennen en ze denkt dat ze straks thuis met hem zal vrijen, al is het uit kaalheid, uit afwezigheid van welke verhar- ding dan ook.

25

'Middeleeuwse toestanden daar,' reageert Zeef.

Marga ligt tegen zijn rug die geheel bezweet is. Hij wilde eigenlijk al opstaan om te koken maar Marga wilde zo blijven liggen. 'Al eten we pas om tien uur.'

Ze heeft vlakbij zijn oor verhalen van Andreja verteld: 'Er was eens een man, een jongen nog, die 's avonds wakker bleef en naar het huis van de burens staarde tot daar op de bovenverdieping het licht

uit ging. Dan klom hij door het raam naar buiten, sloop naar de achterdeur van de burens, werd door de vrouw des huizes binnen gelaten. Ze vreden op de sofa, eigenlijk wijdde ze hem in in de liefde. Waarmee bewezen is, aldus Andreja: "Als een vrouw zegt dat ze hoofdpijn heeft, bewaart ze zich voor een ander."

'Zie je wel,' bromde Zeef.

'En dan nu het tweede verhaal,' had Marga gezegd. 'Er was eens een pasgetrouwd stel en het was zomer en hij woonde boven in de bergen om de schapen te melken en kaas te maken en om gras te maaien en tot hooi te drogen. Zijn vrouw verzorgde thuis de beide koeien en de kippen en zaterdag bakte ze vier broden die ze zondag naar boven bracht en toen ze daar op een dag aankwam begon het te onweren en de hut waarin ze binnen gingen werd door de bliksem getroffen, in elkaar verstrengeld werden ze gevonden.

Dit verhaal is van voor Andreja's tijd, het is hem door z'n vader verteld en trouwens boven in de bergen wonen mensen, die meer dan honderd jaar oud worden, het is de lucht daar zegt Andreja en het gezonde eten: vlees en kwark en kaas van schapen en kruiden en brood zonder gist.

Maar goed, laatste verhaal: er was eens een jager met drie honden, van die bruine met witte vlekken, een Dalmatiër,'

'Dat is niet eens een jachthond,' onderbrak Zeef haar.

'Maakt niet uit. Op een dag ging de jager dood en vanaf toen woonde zijn vrouw met deze honden alleen in het grote huis en zaterdag kocht ze acht gebakjes en het was een mooie vrouw van onze leeftijd dus ze zou wel een keer hertrouwen dacht iedereen maar ze bleef alleen en op een dag zei ze tegen een andere vrouw: "Hond veel beter dan man," en iedereen in het dorp begreep het toen ook van die gebakjes.'

26

'Oew, slecht geslapen, twee uur wakker, vier uur wakker, kwart voor zes wakker, veel denken, ik niet weten wat.'

Zes appelbomen verder: 'Gisteravond televisie gezien van Joegoslavië. Man vijfenzeventig jaar zeggen:

"Wanneer geven mij een geweer ik schieten."

Man hartstikke gek, echt waar, mij geven honderdduizend ik nog niet schieten, hartstikke waardeloos.'
Na weer zes bomen: 'Ik misschien weten waarom slecht slapen, vrouw veel huilen op televisie,' -
Andreja zelf ook weer bijna - 'man dood, twee broers dood, helemaal alleen nu, wie moet voor kleine
kinder zorgen.'

'Vrouw vandaag tarwe zetten, nulkomma zes hectare, gisteravond bellen.'

'Met de hand zaaien, zo?' Marga doet of ze een bak voor haar buik draagt en zaad uit pakt en met bre-
de armbeweging zaait.

'Nee, met machine en tractor. Alleen in bergen nog met de hand doen.'

'Ze gebruikt tarwekorrels van eigen oogst?'

'Ja, moet. Wanneer oorlog voorbij dan weer tarwe kopen voor zaaien. Och, geeft niks voor een keer zo
doen. Moet. Moet brood bakken en voor ...weet niet naam, hier tarwe,' - Andreja tekent met zijn wijs-
vingers lange lijnen door de lucht en laat die eindigen in korte streepjes.

'Stengel met aar,' zegt Marga, 'ah, jij bedoelt stro.'

'Ja stro, sorry ik niet weten, voor schapen lekker liggen in de winter.'

'Zó'n lang stro?'

'Ja, viel langer dan in Nederland, ik hier zien.'

Nog niet zover doorgekweekt daar, denkt Marga.

27

Polagan ken ze al: langzaam. Vandaag leert ze nieuwe woorden: dobro yutro, dobro dan, dobro wezi
en kakoste of kokaste, dat vergeet ze steeds: hoe gaat het en Andreja antwoordt: 'Dobro, ti?' en zij
moet weer antwoorden: 'Dobro,' en Andreja heeft plezier om deze woorden uit Marga's mond.

'Twee woorden zijn er voor vrouw: damè en dsjèna. Damè zeg je tegen iemand met ..., ' - Andreja doet
alsof hij z'n nagels lakt.

'Ah, sjieke vrouw, dat is in Nederland ook zo,' zegt Marga.

'Meisje is tsoera. Wanneer tsoera kapot dan zeggen dsjèna.'

Pff, wat een land. 'Niet vanaf de menstruatie?' vraagt Marga.

'Nee. Marga, ik iets vragen, jij zelf weten van antwoorden, wanneer jij kapot?'

'Eh, even denken, tweeëntwintig jaar.'

'Oew, laat.'

28

De avondlucht valt op de ramen van de huizen tegenover, weerkaatst en staat als scheve baan op Marga's muur. Julius komt binnen.

'Goedendag,' zegt hij, zoals buitenlanders dat kunnen zeggen. Ze gebruiken woorden die wij allang ouderwets vinden. Een windvlaag komt mee naar binnen, snel trekt hij de deur achter zich dicht. Marga komt overeind uit de bank, naast zijn hoofd is ze verbaasd over de kracht van het avondlicht dat de top van de berk gouden bladeren geeft. Zijn het lippen of is het adem die ze in haar hals voelt? De hemel is licht en leeg tot er een lange smalle wolk in komt gedreven, zacht oranje maar hoe kan dat: oranje terwijl de zon al onder is en wel in het westen en zij kijkt in oostelijke richting maar misschien schijnt de zon van achter de wereld omhoog en breekt onder bepaalde hoek en verlicht hier de berk? Er zit geel in de lege avondlucht en blauw en roze, alles uiterst dun behalve de wolk die door Marga's blikveld drijft tot ze haar ogen sluit. Luchtbelletjes borrelen door een verwarmingsbuis. Marga gaat met haar lippen over Julius's gezicht, over zijn dunne oogleden, over zijn wang en langs zijn oor en dwaalt langzaam terug, lippen over lippen, dan steekt ze over naar zijn andere wang. Er is geen enkele haast, liever zelfs doet ze dit treiterig traag.

'Wat als ik nog eens verhuis,' zegt Marga terwijl ze weer naar de berk kijkt - ze hoort zichzelf spreken - 'hoe moet het dan met die boom, misschien wel omhakken want die is zo gewend aan mijn ogen en wat als die niet meer langs de stam omhoog glijden en heen en weer gaan met de bewegingen van de top,' maar waarom hem dit vertellen. Hij kent de berk al lang uit haar brieven. 'Ssssjjjjjjw sjw sjw sjw sjw, sssjjjjjjw sjw sjw sjw, sssjjjjjjw sjw sjw sjw,' zegt ze langs zijn oor.

'Gekke vrouw,' zegt hij.

'Gelukkig wel,' zegt Marga. 'Gelukkig niet,' had ze ook kunnen zeggen, of niets. Als ze met hem is, klinkt er niks raar.

De ramen tegenover krijgen de kleur van verroest metaal. De berk is geworden tot silhouet.

'Laat ik gewoon aan,' zegt ze en zo staat op de muur de halve bol met roze stralen geprojecteerd. Gele

driehoekjes zweven door het beeld.

Dat ze verrückt is, zegt Julius terwijl hij de trap op loopt. Hij haalt het dekbed.

Marga doet de deur op slot, trekt de stekker uit de telefoon.

'Boven waait het door je dicht raam heen,' zegt hij. Hij spreidt het dekbed over de grond, gaat met zijn handen onder haar trui.

'De wind blaast dus recht tegen het huis,' zegt Marga, 'Hè, moet dan veranderd zijn van richting want toen je binnenkwam ging de wind nog evenwijdig aan het huis, zo,' - ze wijst de richting aan - 'Ik zag het aan de berk, maar misschien heb ik niet goed gekeken, de top kan natuurlijk slijk naar links lijken te buigen maar tegelijk iets naar voren,'

'O ja?' vraagt hij en hij trekt de trui over haar hoofd en daarna het hemd.

Marga maakt zijn overhemd open en trekt het naar achteren, met een korte beweging laat hij het ergens terechtkomen, hij doet zijn T-shirt uit. Zijn lichaam is geschminkt in geel en hardroze, het loopt vloeiend door naar zijn arm; de binnenkant van zijn open hand geeft het door aan haar tepel, het bedekt haar borsten, haar romp; ononderbroken schildering golft over hun lichamen tot Marga haar ogen sluit.

Die geen enkele haast heeft, die haar van overal bij elkaar veegt tot ze nergens anders meer is en grommende partij.

Julius slaapt. De diaprojector zoemt zacht. Marga's hand gaat langzaam door de roze-gele lichtbundel. Hoe haar borsten wel naar Julius toe wilden komen, voordat hij ze aanraakte, naar hem reikten maar niet verder konden en hoe ze deze juist verborg voor Andreja toen ze gisteren het vest paste.

'Precies goed,' had Andreja gezegd toen het aan was. Hij trok aan de schouder, zei: 'Prima.' Hij wilde z'n handen lager op haar borsten leggen en wilde ze overal langs het vest laten glijden dat inderdaad als gegoten zat.

'Lekker warm voor de terugweg,' had Marga gezegd en ze deed snel een stap achteruit. En dat ze het vest aan zou houden en dat ze zijn vrouw een briefje zou schrijven of kwam de post daar tegenwoordig niet meer aan?

Andreja zou het vragen door de telefoon. En als Marga dan niet bij hem wilde wonen, moest ze hem maar helpen een vrouw te zoeken want 'Anders niet weten wie goede vrouw,' en hij had hun limonadeglazen volgeschonken met wijn uit een kartonnen pak en hij had z'n accordeon uitgepakt en die

droeg hij voor zich; hij stond kaarsrecht en liet scheurende klanken uit het instrument komen. Hij begon te zingen. Middenin de kamer stond hij, het hoofd schuin omhoog en Marga zat op de ene fauteuil die met de andere fauteuil en de bank tegen de korte muur stond en verder was de kamer leeg, zoals ze dat daar gewend zijn.

Tussen haar vingers vangt ze gele driehoeken. Roze stralen slingeren over Marga's hand.

29

Marga richt zich half op. Ze ziet tussen de twee huizenblokken een eerste streep licht, daarboven een dunne bewolking die de hemel van paars fluweel maakt, pastelpaars. Ze kruipt weer onder de dekens en legt haar arm om Julius. Werktuiglijk pakt hij haar hand. De zon kan niet meer ver weg zijn. Marga begint het gezicht naast haar te onderscheiden: de omtrekken van zijn neus en zijn geopende mond. Binnen deze lijnen is alles nog diffuus, waar z'n haar begint is het donkerder diffuus.

In Servië zal Andreja's vrouw nu opstaan en de kachel aansteken - een houtvoorraad van zes bij twee bij twee heeft hij in de vakantie voor haar aangelegd, 'Genoeg voor een jaar en een half.' - en zo gauw het eerste houtblok vlam vat, kan ze weg. Ze doet haar laarzen aan en loopt de deur uit. Eerst naar de boomgaard. Enkele vruchten nog aan kale bomen. Hoe koud de appel zal zijn waarin ze bijt. Ze slentert naar de schapen en beziet hen. De dieren zijn op haar meer gesteld dan op wie dan ook, maar ze komen vast niet aanrennen; met hun verhoudingsgewijs smalle koppen gaan ze rustig door met het onderzoeken van het weiland en tussen hun tanden trekken ze plukjes gras los, trrrt trrrt trrrt.

De vlekken op hun rug zullen alweer verbleekt zijn - 'Ja, daar ook zo doen, dan weten of geboren worden,' - en of er een of twee vruchten in hun binnenste groeien kan Andreja's vrouw in het voorjaar voelen - 'Mijn vrouw specialiest van skapen.' Op sneeuw witte lammetjes hoopt ze elk jaar, op kleine witte springdingen.

Marga stelt zich de vrouw voor. Hoe ze haar handen onder haar oksels zal warmen terwijl ze terug loopt naar huis.

Als Julius aanstalten maakt op te staan zegt Marga: 'Nog één minuut,' die altijd duurt totdat hij zegt: 'Er is een probleem.'

'Wat?' vraagt Marga dan en ze weet wat hij zal antwoorden:

'Honger.' Hong-ger, buitenlanders kunnen de g niet uitspreken.

Over een kwartiertje moet ze zelf ook weg. Marga bekijkt de hoek van de tafel met de kruimels en de gekartelde eierschalen; ze besluit alleen boter en kaas op te ruimen. Ze schudt de thermoskan heen en weer voor haar oor, gaat zitten, trekt een stoel bij voor de voeten en giet het restant koffie in zijn kopje. De lucht in haar kamer van negen bij vier bij tweezestig is nog met zijn adem vermengd.

'Goed geslapen?' vraagt Andreja.

'Niet lang, wel heerlijk en jij?'

'Ja, ook goed, wat jij denken, ik wakker worden vanmorgen en televisie achter bed nog aan.'

Marga maakt de plukzak dicht en hangt die zo laag mogelijk aan een tak. 'Zonde van de stroom,' zegt ze.

'Och, geeft niks,' zegt Andreja.

'Ja, moet zo,' zegt Andreja als ze naar de koffie lopen.

'Wat moet zo?' vraagt Marga.

'Televisie zetten. Zacht laten staan en dan niet alleen en lekker slapen.'

'Ja, gewoon gesorteerd en vanmiddag moesten we in het schilthok, appelringen maken, je weet wel voor beignets. Ik ken nu alle kleuren in het Joegoslavisch: blauw is plavo, plaaavo zeg je en geel is sjito, hé, dat is hetzelfde als tarwe, vorige week van Andreja geleerd, ook sjito, maar misschien heb ik het niet goed onthouden en o ja, vanmorgen zei hij dat hij alweer zo vroeg was wakker geworden; "Moeilijk man alleen," zei hij en dat ik hem moest helpen. "God jou helpen wanneer jij mij helpen," zei hij zelfs.

'Ja, dat liever,' zegt Jozeefus aan de andere kant van de lijn.

'Liever? Wat bedoel je?'

'Dan die Duitser. Is hij nog geweest gisteravond?'

'Ja.'

'Marga, ik heb geen oog dicht gedaan.'

Vandaag moeten ze in de schuur appels sorteren.

Hoe vaak ze het doet met Zeef, vraagt Andreja.

‘Gaat jou niks aan,’ zegt Marga.

‘Waarom niet praten van seks, geeft niks.’

‘Jij hebt maar een ding in jouw hoofd: moet 's avonds en moet 's morgens en anders is het niet goed, verrekte eigenwijze. Ik kijk wel uit jou iets te vertellen.’

‘Ja, moet altijd. Dan vrouw veel blij en zingen wanneer opstaan. Niet wanneer menstruatie. Anders moet.’

‘Goeiemorgen Andreja, kwart over acht, ander onderwerp graag.’ Mijn God, en daar moet ik nog een hele winter mee werken, denkt Marga. Maar wat maakt het ook uit, liever iemand als Andreja dan een stiekemerd.

‘Ik jou nog een ding vragen Marga. Jij eerlijk antwoorden.’

‘Misschien.’

‘Jij met vriend in één bed slapen of allebei apart?’

‘In één bed natuurlijk.’

‘O, dank je wel, dan ik genoeg weten. Misko karabisko. Joehoe.’ Andreja gooit een appel de lucht in die Marga net kan ontwijken. Ze tikt tegen haar voorhoofd en gaat verder: de grootsten moeten in de kist rechts van haar, de middelsoort links en nu maar hopen dat er geen goede appels doorgaan op de lopende band en op het eind in de kist vallen.

‘Wachten,’ roept Andreja tegen de baas als de band hem te snel gaat, ‘Radi polagan,’ zegt hij tegen Marga en zij grijnst naar hem; alsof hij accordeon staat te spelen zo rechtop en stevig staat hij daar te werken en misschien tolleren bij hem 's avonds de appels niet meer door het hoofd, Marga bekijkt hem nog een keer goed en voelt hoezeer zij naar de lopende band gebogen staat.

Er ligt twintig centimeter sneeuw nu, heeft Andreja's vrouw gezegd en er komen vluchtelingen in zijn dorp die aankloppen en zeggen: 'Asteblijft een kamer,' en 'Asteblijft koken.' Bij zijn vrouw heeft nog niemand aangeklopt maar ze zal de mensen zeker binnenlaten, 'Moet, moet helpen, geen huis en waar moeten dan slapen? Verrekte waardeloos. Sneeuw goed voor tarwe, jij niet weten? Sneeuw lekker warm en daaronder komt tarwe uit de grond. Wanneer geen sneeuw niet goed.'

'Minder plantjes in het voorjaar?'

'Nee, niet minder plantjes, maar tarwe niet zo sterk, minder kilo's. Daarom ik blij van sneeuw.'

En in Kosovo komt ook oorlog, denkt Andreja. Tito heeft arme Albaniërs binnen gelaten en huis gegeven en werk gegeven - 'Goeie beste man,' - alleen nu willen de Albaniërs er een apart land van maken en ze zijn met velen want elke vrouw maakt acht tot vijftien kinderen, 'Hartstikke waardeloos, Tito veel te goed geweest.'

32

'Sarajevo opdelen kan niet, kijk,' Andreja strijkt zijn broodzak glad op de krat, maakt een brede straat languit over de zak en wijst met de toppen van zijn vingers een huis aan: 'Hier woont moslim en hier Kroaat en hier Serviër, hier weer moslim en hier weer Kroaat en hier weer Serviër,' - kris kras plant hij met zijn vingers een huis op de broodzak en steekt hierbij ongehinderd de brede straat over - 'en nu zeggen: "Jullie moeten uit huis en hier wonen en jullie moeten hier weg en naar dit huis," kan niet, veel mensen als ik, altijd in buitenland gewerkt en huis gebouwd en nu moeten weg, nee, kan niet, mensen niet gek. Moeten vechten tot weten wie baas is, anders kan niet, geeft niks, huizen kapot. Kan weer andere huizen bouwen, grond toch nooit kapot.'

'Hartstikke waardeloos,' zegt Andreja even later, wijst eerst weer de brede straat aan op de broodzak en zet twee huizen neer aan weerskanten: 'Kijk, hier wonen moslim en gaan koffie drinken naar hier, Kroaat en volgende dag Kroaat lopen naar moslim voor koffie te drinken of iets te eten en nu vechten, kan niet, verrekte waardeloos.'

Hij wil geld sturen naar zijn vrouw, wist niet of dat alweer kon. Of Marga dat op postkantoor wilde vragen.

'Nee, kan niet,' had de lokettiste in zijn dorp gezegd: 'Servië staat niet op de lijst, Kroatië wel.'

33

Marga heeft haar beker koffie in de hand. Ze kijkt hoe het licht wordt. Venus heeft het dak van de overburen losgelaten, ijzel en sneeuw voorspelde Hilversum drie gisteren en Andreja wreef in z'n handen bij de gedachte aan ijzel in Joegoslavië, hoe die bovenop de twintig centimeter sneeuw terecht zou komen: niemand kon het huis dan uit, dus de banditos ook niet.

En de presidenten zouden weer naar ... eh, hoe heette dat daar - 'Genève bedoel je?' had Marga gevraagd - ja, Genève gaan, dus misschien zou de oorlog stoppen.

Marga had naar het journaal gekeken en daar de vier presidenten gezien. Er was opnieuw bereidheid om te onderhandelen zei de nieuwslezer en na de beelden van het brandstofgebrek bij de VN troepen had hij nog een postscriptum: elke president had de hoogste legerofficier bij zich, behalve de Servische president en waarnemers wisten nu niet wat er van de woorden terecht zou komen.

Marga neemt de laatste slok koffie. Ze loopt naar beneden en kleedt zich dik aan.

'Ik ben naar het postkantoor geweest.'

'Ja? Wat zeggen?' Andreja heeft een blauwe das om z'n hals gewikkeld en in de nek dichtgeknoopt, Marga's mohair das verdwijnt onder haar vest en dan heeft ze nog een trui en twee T-shirts aan, onder de broek een maillot en twee paar sokken. Het hetelucht kanon staat aan, klereherrie, ze moet bijna schreeuwen.

'Het kan niet. Servië is gesloten.'

'Ja, zelfde zeggen in mijn plaats, hartstikke waardeloos,' zegt Andreja.

'Heb je nog naar de radio geluisterd?' vraagt Marga.

'Ja, twee radio's: Zagreb en Belgrado. Zagreb zeggen moslims willen niet stoppen, willen stukje bij Adriatische Zee, jij snappen. Belgrado zeggen Servië wil stoppen. Ik niet weten wie geloven.' Andreja haalt een snoepje uit z'n broekzak en stopt het in de mond. 'Beter snoepje eten, dan niet meer denken, jij snappen?'

'Ja.'

'Marga, wanneer ik baas, ik weten wat doen: alle moslims dood,' Andreja maait zijn armen in het rond. 'Moslims doden?' zegt Marga. Godverdomme, al zou Andreja haar elke morgen om acht uur mee willen delen zó wakker te zijn geworden - middelvinger omhoog - dat moet hij dan maar doen, maar dit! 'Die moslims zijn gewoon boos.'

'Nee, jij niet snappen. Kijken: wanneer veel Joegoslaven hier in Nederland zeggen: "Deze provincie van ons," jij ook zeggen mag wel?'

'Dat weet ik niet, maar mensen dood maken helpt nooit.'

'Jij niets begrijpen, jij vrouw, daarom.'

'O,' zegt Marga.

'Kijk: hier Sarajevo en hier grote straat en aan deze kant moeten Kroaten wonen die eerst hier woonden en hier moeten moslims naar toe die eerst hier woonden, allemaal weg uit huizen en wat als Kroaat daar naar postkantoor moet, nee, kan niet. Ik goed weten, wanneer ik baas ik schieten alle presidenten dood en denken dan oorlog stoppen, wat jij denken: familie presidenten allemaal in buitenland, ja, geld zat.'

Andreja kan de appels niet bijhouden; dof ploffen de grote in de kist restanten, de rotte keilt hij er zelf met een vaart in. Ook Marga laat grote appels door rollen.

'Voor nog geen tienduizend gulden zou jij iemand doodschieten heb je altijd gezegd.' Ze werken door, mechanisch pakt Marga de goede appels er tussenuit, ze voelt het bloed in haar hals kloppen.

Alles hangt omlaag aan Andreja's gezicht: z'n wangen verstoppen de mondhoeken, z'n ogen zijn op de lopende band gericht maar wat ze zien?

'Ja,' zegt Andreja, 'jij toch goed zeggen, moslims en Kroaten ook mensen als ik, allemaal willen goed leven. En waarom moslims geen zee, Kroaten zee zat en Serviërs ook.'

'Alleen verrekte waardeloze oorlog, kan niet geld sturen naar vrouw.'

Het zou een kinderlied kunnen zijn, dat hij ineens zingt: zulke korte zinnestukjes en rijmende klanken en in plaats van de laatste woorden komen er trompetgeluiden uit zijn mond die eindigen met: 'Joe hoe,' z'n gezicht staat weer horizontaal en Marga ziet de driehoeken van z'n ogen.

'Hoeveel kilo tarwe brengt die nulkomma zes hectare dan op?' vraagt Marga.

'Eenduizend achthonderd,' zegt Andreja.

Marga rekent snel: uit een kilo meel haalt ze twee broden

'Zesendertig honderd broden dus en hoeveel broden eet jou vrouw per week?'

'Twee misschien.'

'Dan heeft ze genoeg tarwe voor zesendertig jaar.'

'Nee, kan niet,' zegt Andreja. 'Kijken, vrouw brengen honderd kilo tarwe naar molenaar, hij nemen vijftien kilo voor malen en misschien vrouw brengen naar huis zestig kilo meel, wit meel.'

'O ja, geen bruin meel, veertig procent eraf dus dan heeft ze voor ... vierentwintig jaar genoeg,' zegt Marga.

'Stil, ik denken, hebben nodig vroeger twaalf honderd kilo tarwe voor,' - Andreja telt z'n vader en moeder en broer en zusters met z'n vingers bij elkaar op - 'zes personen.'

Of ze wist waarom hij altijd zoveel praatte?

Over de lopende band rollen de appels en vallen vandaar op de zijbanden, Marga sorteert de groten, Andreja pakt de middelsoort.

'Ja.'

'Nee, kan niet weten,' zegt Andreja vastbesloten.

'Jawel,' Marga is overtuigd. 'Zeggen?'

'Okee.'

'Om de oorlog te vergeten.'

'Nee.'

'Omdat je vrouw daar is en jij hier./

'Nee. Luister: jij weten de Sava,'

Ja, daar hebben ze het net over gehad. Op sommige plaatsen is de rivier meer dan een kilometer breed en Andreja heeft z'n kinderen daar zwemmen geleerd en op die Sava waren ze weer gekomen door een rock en roll nummer op Hilversum 3, rock en roll in het Joegoslavisch is iets met sava of savi erin.

'Ik jou vertellen. Jij weten stenen in water en op stenen is molen gebouwd en wiel in de water, zo gaan,' - Andreja draait zijn handen om elkaar heen en sorteert dan snel verder.

'Mijn pappa mamma meegenomen naar de Sava en samen slapen bij molen en daar mij gemaakt en binnenin molen maïs vallen tr tr tr tr tr op stenen,' Andreja laat de appels de appels.

Marga kijkt met een half oog naar hem en ziet hoe hij zijn vingers tot een punt maakt en steeds een korrel loslaat.

'Pappa zeggen daarom ik altijd praten tr tr tr tr tr.'